

לוחמה חתרנית במרד בר־כוכבא

הטקטיקה שנקטו לוחמי בר־כוכבא - לוחמה זעירה ושימוש נרחב בתווך התת־קרקעי - אילצה את האימפריה הרומית לשנות את האסטרטגיה שלה ואת דפוסי הלחימה שגיבשה

מחילת מסתור בחורבת מדרס | המורדים תקפו את היעדים שבחרו, הסכו נזק כבד ככל האפשר ומיהרו להיעלם בכפרים ובמערות המסתור

אלים (מיל) יובל פרג'ון
סמח"ט מילואים

השינוי באסטרטגיה של הרומאים ובהיערכות של היהודים

השינוי שהנהיגו הרומאים במהלך המרד היה מעבר מאסטרטגיה של הכרעה לאסטרטגיה של התשה התקפית, ואילו היהודים עברו מאסטרטגיה של גרילה התקפית לאסטרטגיה של התשה היריב בהגנה. התמורות האלה יידונו כאן בהרחבה.

ההיגיון של המערכת הרומית³

ב־117 לספירה עלה אדריאנוס לכס הקיסרות הרומית. באותם הימים הגיעה רומי לשיא התפשטותה והייתה בעיצומו של תהליך אשר במרכזו עמד שינוי ההיגיון המערכתי של האימפריה, כלומר פעולה על פי אסטרטגיה רבת־⁴ חדשה.

האסטרטגיה הישנה הייתה מבוססת על מדיניות גרורות ועל צבאות ניידים, כלומר על כיבושים ועל הגדלת שטחי האימפריה כדי לממש את "היעוד הרומי". השינוי החל כבר בשלהי ימיו של הקיסר טריאנוס, שקדם לאדריאנוס, והכוונתו המתאימה לו היא "גיבוש במקום כיבוש": ייצוב הגבולות והעמקת האחיזה בשטחי האימפריה במקום הרחבה נוספת שלה, יצירת תודעה ש"השלום הרומי" (pax romana)⁵ הוא פסגת ההישגים של התרבות, ושימורו נחוץ גם לעמים המשועבדים. בין היתר ננקטו הצעדים הבאים:

1. קביעת גבולות מוגדרים - ה"לימס".
 2. הפיכת ערים בפרובינציות לקולוניות שתושביהן הם אזרחי רומי.
 3. שיפור הדרכים.
 4. חיזוק הביטחון האישי כדי ליצור הזדהות עם האימפריה.
 5. מאמץ למנוע עימותים בין השלטון המרכזי לנתיניו.
- הכלים לשמירה על השלום הרומי היו - בין היתר - הצבא ודפוסי השלטון המסורתיים. הצבא היה מבוסס פחות על האדם, הפרט, ויותר על המבנה, על המשמעת, על האימונים ועל מסורת הלחימה. אופיו של הצבא ואופן ניהולו הפכו למרכיב מרכזי בעוצמה של רומי - עד כי לא ניתן היה להעלות על הדעת שאפשר לגבור עליה.⁶
- בעקבות ייצוב האימפריה והצורך לשמור על הגבולות ועל הביטחון בדרכים ולגבות מיסים נעשו שינויים בהיערכות הצבא. השינוי העיקרי היה הצמדת כל אחד מ־28 הלגיונות למרחב מסוים. במילים אחרות: היציבות חוזקה על חשבון הניידות. מספרם המועט של הלגיונות שעמדו לרשות צבא רומי והפיכתם ליחידות טריטוריאליות עלולים היו למנוע מרומי את האפשרות לרכז כוחות - למשל במקרה של מרד. מאחר שהיכולת לרכז כוחות היא תנאי הכרחי להשגת ניצחון במלחמה, נקבע שכל לגיון יקצה קוהורטה⁷ אחת שתשמש במקרה הצורך חיל משלוח, שאותו ניתן יהיה לשגר לזירות אחרות לתגבור מאמצים.

כדי להקטין את המוטיווציה למרד נקטו הרומאים יד קשה נגד מורדים. לרוב הם הקצו כוחות הגדולים בהרבה מן הנחוץ לדיכוי המרידות ופירסמו את התוצאות הנוראות של כל מרידה באמצעות סופרים מטעים.⁸

הביטוי למדיניות החדשה בארץ ישראל⁹

- **חיזוק הערים.** חוזקו הערים שכללו אוכלוסייה נוכרית (לא

מרד בר־כוכבא התחולל בארץ ישראל בשנים 132-136 לספירה והיה שיאה של התנגדות היהודים לשלטון האימפריה הרומית. הצדדים היריבים בעימות היו מצד אחד האימפריה הרומית ומצד אחר קבוצת מורדים פרובינציאלית שעיקר כוחה בא מהאוכלוסייה, מלהט דתי, ומתחושת ניצול.

עימות כזה מכונה כיום "מלחמה אסימטרית". במלחמה כזאת שואף הצד החלש לנטרל את יתרונות הצד החזק באמצעות חתירה תחת ההיגיון המערכתי שלו. חתירה כזאת יכולה לבוא לידי ביטוי באופנים שונים: יצירת אנרכיה ועידודה, ייצום פעולות התנגדות באופן אקראי, קיום לוחמה זעירה וניצול התווך התת־קרקעי לפעילות חשאית. תגובת הצד החזק למהלכים כאלה תהיה על פי רוב ניסיון לייצב את המערכת מחדש על פי ההיגיון הסדור שלו. המקורות לאירועי המרד הנם מעטים ודלים, וקשה לקבל מהם תמונה מהימנה על דפוסי הלחימה של המורדים ועל מהלך המרד. אולם מהמעט הקיים ניתן ללמוד על כך שאנשיו של בר־כוכבא השתמשו בתווך התת־קרקעי במהלך המרד.

כדי לנצל את נקודות התורפה של המורדים עבר סוורוס מאסטרטגיה של הכרעה לאסטרטגיה של "התשה התקפית"

את התמונה השלימה חשיפת מערכות המסתור של לוחמי בר־כוכבא בשפלת יהודה.¹ מהממצאים עולה שהמורדים ניהלו לוחמת גרילה נרחבת וניצלו לשם כך באופן אינטנסיבי את התווך התת־קרקעי. עם זאת יש דעות אחרות שלפיהן מערכות המסתור שהתגלו מילאו תפקיד קטן יותר במרד בר־כוכבא. המחלוקת הזאת תידון במאמר באמצעות כלים הלכוחים מהתחום של תורות הלחימה ועל סמך ניתוח של האסטרטגיות שנקטו הרומאים והמורדים. הטענה המרכזית במאמר הזה היא שלוחמה זעירה ושימוש נרחב בתווך התת־קרקעי אילצו את האימפריה הרומית לבחון מחדש את ההיגיון המערכתי שלה ולשנות את האסטרטגיה שנקטה ואת דפוסי הלחימה שגיבשה.

כדי להוכיח את הטענה הזאת אבחנו את המקורות השונים העומדים לרשותנו ואנחנו אותם בכלים הלכוחים מהתחום של תורות הלחימה והאסטרטגיה. כמו כן אדון בהיגיון המערכתי הרומי בארץ ישראל ובאופן שבא לידי ביטוי. אסקור את המקורות שניתן להסיק מהם על האנרכיה שהשתררה בארץ ישראל - בעידוד החכמים - ועל תופעת "הליסטות המדינית" ששימשה חיפוי טוב להכנות המדוקדקות למרד. (על המקורות למרד - ראו מסגרת בעמוד 43)

את אירועי המלחמה אני מחלק לחמישה שלבים, וכאמור אני מנסה לנתחם בעזרת המושגים והניסיון הקיימים בידינו כיום.²

פסלו של אדריאנוס (שלוש בשנים 117-138 לספירה) | אדריאנוס התעניין בתרבויות ככלל וביהדות בפרט והוא איפשר לקיים פולחנים שונים באימפריה הרומית

מרכזיות בעניין הגאולה:

1. המתנה סבלנית להתפתחות חיצונית.
 2. דרישה לפעולה אקטיבית מיידית.
- המשמעות של דרישה לפעולה אקטיבית מיידית הייתה מתן לגיטימציה לפעולות חתרניות נגד הרומאים, ששלטונם נחשב להתגלמותה של "מלכות הרשעה". מנייתו פעולותיהם של חכמי דור יבנה עולה שהם תמכו במגמה הזאת של חתירה תחת השלטון הרומי ואף עשו הכנות להקמת שלטון חלופי.²²
- המונח "ליסטות מדינית" (שאותו טבע החוקר גדליה אלון ושמשמעו הוא "שוד מדיני") מציין תופעה של חבורות אלימות שעסקו בשוד וברצח לא מתוך חסרון כיס ולא בגלל פער מעמדות בעם אלא כדי למרוד בשלטון ובמייצגיו. במילים אחרות: מדובר בשודדים שפעלו מסיבות אידיאולוגיות. התופעה הזאת, שהייתה כנראה פרי של יוזמות מקומיות, התקבלה לפחות בהבנה ובהעלמת עין של מנהיגי העם ושל חכמי התורה ולעיתים אף זכתה לעידודם ולסיועם האקטיבי.
- להלן שלושה סיפורים מתוך התלמוד העוסקים בליסטים וביחס החכמים אליהם.

- **"מעשה בתלמידי רבי עקיבא"**²³ - חבורה של תלמידי חכמים הולכת בגליל באזור ציר החוף לכיוון עכו (אזור מרכזי של השלטון הרומי) ופוגשת קבוצת ליסטים. אלה לא רק שאינם שודדים אותם, אלא מלווים אותם ומעניקים להם הגנה. הליסטים חולקים כבוד לתלמידי החכמים ומשבחים את רבם - רבי עקיבא.
- **"מעשה בבנו של רבי חנינא בן תרדיון"**²⁴ - בנו של החכם הצטרף לכנופיית ליסטים, אולם הלשין עליהם בפני השלטונות. הליסטים הרגו אותו והתעללו בגופתו למען יראו וייראו. מאוחר יותר איפשרו הליסטים לקבור אותו בטקס מכובד כיאה לבנו של אדם גדול, אולם רבי חנינא עצמו התנגד לחלוק

יהודית) כמו ציפורי, טבריה, כפר עותנאי (ליד מגידו) וקיסריה. החיזוק היה הן בתחום הפיזי (בנייה) והן בתחום הכלכלי (עידוד הסחר).¹⁰

- **חיזוק האוכלוסייה הנוכרית.** משרות שלטון ותפקידי מפתח שהיו באופן מסורתי בידי יהודים הועברו לידי נוכרים.¹¹ קרקעות ברחבי ארץ ישראל הפכו ל"אדמות הקיסר" (paraedia caesaris) ונמסרו לנוכרים ולמשתפי פעולה לחכירה ולעיבוד.¹²
- **דרכים.** נסללו כמה דרכים חדשות. הבולטות שבהן: מעכו וקיסריה דרך עמק יזרעאל לעבר הירדן ולדמשק. כן חודשו הדרכים לציפורי ולבית-שאן (סקיטופוליס), הדרך מירושלים ליריחו ומירושלים לבית-גוברין.¹³ הדרכים שירתו בעיקר את הצבא ונועדו לאפשר העברה מהירה של גייסות.
- **תגבור הכוחות.** ללגיון העשירי (שנקרא פרטנזיס) וחנה באזור ירושלים נוסף הלגיון השישי (פראטה) שחנה בכפר עותנאי ליד מגידו¹⁴ וחצץ למעשה בין הגליל ליהודה.
- **הגדלת מספר הקולוניות.** נוסף על קיסריה הפכה גם ירושלים לקולוניה רומית, דהיינו לעיר שאזרחיה הם רומאים שנהנים מזכויות יתר (כמו אי-תשלום מיסים).

אישיותו של אדריאנוס - שחיק טמיא¹⁵ או קיסר נאור?

בתחילה נראה היה שאדריאנוס יתחבב על תושביה היהודים של ארץ ישראל: הוא הוציא להורג את המצביא קוירטוס שדיכא מרידות באזור - גם של יהודים,¹⁶ הוא התעניין בתרבויות ככלל וביהדות בפרט והוא איפשר לקיים פולחנים שונים באימפריה הרומית. היו אף יהודים שהבינו כי בכוונתו לבנות את בית המקדש בירושלים.¹⁷ המדיניות החדשה של הרומאים תרמה לא מעט לשיפור רמת החיים של התושבים והגבירה את תחושת הביטחון שלהם - אפילו בקרב האוכלוסייה היהודית. ביטוי לתחושה הזאת נותנים דבריו של החכם רבי יהודה בר אלעאי: "כמה נאים מעשיהן של אומה זו: תיקנו שווקים, תיקנו גשרים, תיקנו מרחצאות".¹⁸

גם אם נקבל את הדעה כי הדברים האלה משקפים למעשה את התעמולה הרומית,¹⁹ וכי בפועל העם סבל מניצול ומנישול, הרי שעל המעשים עצמם אין ויכוח אלא רק על המניעים שלהם. כך, למשל, רבי חנינה, סגן הכהנים (שחי כ-50 שנה לפני מרד בר-כוכבא), עמד על הצורך בשלטון תקין. הוא אמר: "הווי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו".²⁰ המשפט הזה מבטא העדפה ברורה לשלטון - אפילו זר - שמונע אנרכיה.

ההתארגנות החדשה של הרומאים בארץ ישראל נבעה מההיגיון המערכתי החדש שאימצו: מיסוד הגבולות וייצוב. האוכלוסייה היהודית נחשבה ליסוד לא אמין, ולכן בארץ ישראל ננקטו פעולות נוספות כדי לחזק את ההגמוניה הרומית ולהחליש את היהודים.

מהלך המרד

שלב א': טרם המרד - טרור, ליסטות מדינית, אנרכיה²¹

בתוך המאמץ המרשים לשיקום העם אחרי חורבן בית שני היה צורך לפתח ולטפח תפיסות חדשות בנוגע לשאלות מפתח ביהדות כמו הפולחן ללא מקדש והשקפה על הגאולה. ניתן להבחין בשתי גישות

בר־כוכבא - פסלו של הנריק חנוך גליצנשטיין |
 נראה שבר־כוכבא היה פעיל באחת מקבוצות המורדים,
 אך עד מהרה התרצה המרידה סביב מנהיגותו

אגירת נשק - גם אם בצורה מתוחכמת - אינה מועילה אם לא מתאמנים בהפעלתו. לכן יש להוסיף להכנות גם אימונים בנשק ובטכניקות לחימה.

מערכת ענפה ומרשימה של מחילות שהתגלתה ביהודה ובגליל מלמדת על התארגנות מקיפה אשר היו שותפים לה רבים²⁸ ומאמתת את דברי דיו קסיוס. לדעתו, פעילות נמרצת כזאת בהיקפים האמורים ובמשך זמן רב יכולה הייתה להתקיים מתחת לאפם של הרומאים למרות מנגנוני הריגול שהפעילו רק בעזרת משמעת ברזל וטרור פנימי - כפי שעולה מהסיפור על בנו של רבי חנינא בן תרדיון.

לליסטים־טרוריסטים היה תפקיד: להרחיק את המשמרות הרומאיים מהכפרים לדרכים הראשיות ולמרכזי הערים וכן את המלשינים המציקים וכל מי שעלול היה לפגוע במאמץ לשמור על ההפתעה. יש אפוא לראות בליסטות המדינית תופעה לאומית (טרור וגרילה) ופלילית בעת ובעונה אחת. בראש התנועה עמדו גדולי החכמים ומנהיגי הדור שרצו לפעול לחידוש העצמאות הלאומית.

שלב ב': המערכה המקדימה - גרילה, חתרנות ושבירת ההיגיון המערכתי

הרומאים לא ידעו על התארגנות היהודים, וכאשר פרצה ההתקוממות הם אכן הופתעו ויצאו משיווי משקל:

אדריאנוס עבר דרך יהודה למצרים... הם נשאו שקטים כל עוד אדריאנוס שהה במצרים ושוב בסוריה... כשאדריאנוס התרחק, מרדו בו היהודים בגלוי.²⁹

אחרי שאדריאנוס עזב את יהודה סביר להניח שהייתה ירידת מתח בקרב מפקדי הצבא הרומי. המורדים ניצלו זאת ועברו למרד גלוי.³⁰ קשה לקבוע אם כל המורדים פתחו במרד בבת אחת, באופן מתואם, או שהמרד החל בסדרה של יוזמות מקומיות כמו אלה של האחים מכפר חרוב³¹ ושל בר דרומא מטור מלכא.³² עם זאת אין ספק שעד מהרה התרכזה המרידה סביב מנהיגותו של בר־כוכבא³³ שהיה כנראה פעיל באחת מקבוצות המורדים.

בתחילה הייתה היוזמה בידי המורדים, כפי שקורה בדרך כלל כשפורצת מלחמת גרילה. בשלבים הראשונים של המרידה התקשו הרומאים להגיב ולעמוד בקצב האירועים - בעיקר בגלל פריסתם הרחבה. עד שהשלטון הבין שלפניו מרד נחוש ונרחב חלף לא מעט זמן שאותו ניצלו המורדים כדי להשיג הישגים משמעותיים.

בתחילה לא שמו הרומאים לב אל היהודים. רק כאשר כל יהודה הייתה בתנועה, וכאשר היהודים גרמו לאישקט בכל קצווי הארץ והפגינו מעשים גרועים רבים גם בסתר וגם בגלוי, וכאשר הצטרפו אל היהודים רבים אחרים גם מקרב הנוכרים מתוך שאיפה לרווח, אפשר לומר שכל העולם סער בגלל זה.³⁴

יש להניח שהמורדים תקפו שירות אספקה, משמרות בתנועה ומחנות במנוחה בשיטת פגע וברח. אלה היו בוודאי התקפות פתע מהירות: המורדים תקפו את היעדים שבחרו, הסבו נזק כבד ככל האפשר ומיהרו להיעלם בכפרים ובמערות המסתור. תחילה חשבו הרומאים שמדובר במעשי פשע ולכן פעלו באופן מקומי על בסיס הנהלים המוכרים. דיו קסיוס כותב שהיהודים לא העזו להסתכן ולצאת במערכה חזיתית נגד הרומאים (שבראשם עמד באותה העת

כבוד לבנו, שכן הוא בז לו על מעשיו. עמדה דומה הפגינו שאר בני המשפחה. עיון בדרשה שדרש רבי חנינא ועל סמך העמדות שביטא רבי חנינא כלפי השלטון הרומי ניתן להסיק שיחסו לבנו נבע מכך שהוא הלשין על חבריו. ההלשנה נראתה לרבי חנינא בגידה ביהדות ולא רק בחברים.

● **"מעשה בבני הגליל שיצא עליהם קול".**²⁵ על קבוצת אנשים יצאה שמועה שרצחו בן אדם. בשל החשד הזה חיפשו אחריהם השלטונות. המבוקשים באו לפני רבי טרפון וביקשו מחסה. החכם לא הסגירם ואפילו לא ביקש לערוך להם משפט, אפילו "שיש לחוש", כלומר שהיה משהו בשמועה. עם זאת הוא לא העניק להם מחסה באופן פעיל אלא הציע להם: "לכו הטמינו עצמכם". כלומר, שיתף איתם פעולה באמצעות עצימת עיניים. ניתן אפוא להסיק שהחכמים שיתפו פעולה עם הליסטים ותמכו בהם. את ההתנהגות הזאת ניתן להבין על רקע יחסו של הדור לאימפריה הרומית. אלה היו התרסה וניסיון לקעקע את סדרי הממשל של האימפריה, לא לקבל את מרותה וליצור אנרכיה. ב מילים אחרות: ההתנהגות הזאת הייתה חתירה מתחת להיגיון המערכתי של האימפריה הרומית.

בסביבה ממורמרת, בעלת חלום על גאולה ושתומכת באנרכיה ניתן היה להתכונן למרד, לעשות לקראתו הכנות מדוקדקות ולהגיע לגיוס מקסימלי של האוכלוסייה בלי להסתכן יתר על המידה בחשיפה.

על ההכנות לקראת המרד ניתן ללמוד מתיאורו של דיו קסיוס:²⁶
הם הכינו בצורה בלתי הולמת את כלי הנשק שהטילו עליהם לייצר, כדי שהם יוכלו להשתמש בהם לאחר שייפסלו על ידי הרומאים... הם תפסו את המקומות הנוחים של הארץ וחיזקו אותם במחילות ובחומות כדי שישמשו להם מקלטים בעת מצוקה וגם כדי שיוכלו לנוע בחשאי אלה לקראת אלה מתחת לפני הקרקע. הם קדחו פירים אל הדרכים התת־קרקעיות כדי שייקלטו בהם אוויר ואור.²⁷

היריב, אך נתקלו באסטרטגיה של לוחמה זעירה ששאפה להתיש ולא להכריע.³⁶ הפרסום הרב שקיבלה לחימת היהודים גרמה להתלקחות המרידה בכל חלקי הארץ, לכריתת בריתות שונות בין יהודים לנוכרים ולהשתתפות מלאה של כל חלקי האוכלוסייה במרד - גם של קבוצות שלא הזדהו תחילה עם המאבק. התוצאה הייתה, כאמור, קריסת ההיגיון המערכתי של הרומאים. אלה נאלצו באותו השלב לנטוש את יהודה, להיערך מחדש בגליל ובמישור החוף - בעיקר במחנות הקבע המוגנים שלהם - ולייצב היגיון מערכתי חדש.

שלב ג': הצדדים נערכים מחדש

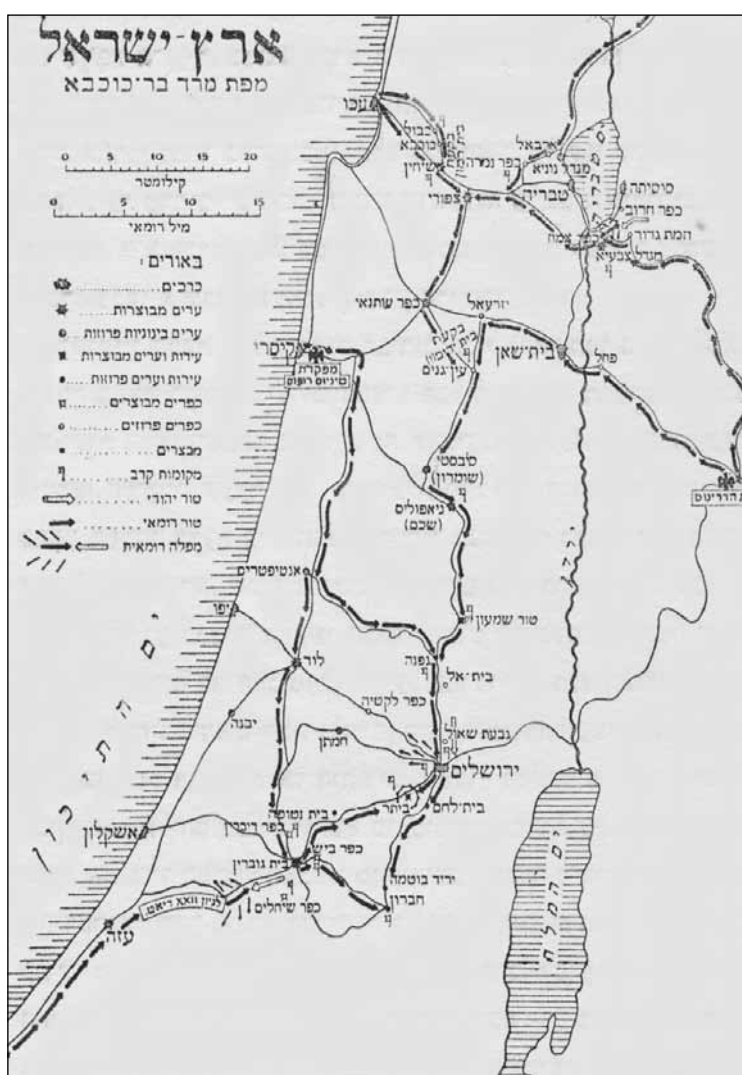
השינוי באסטרטגיה הרומית. הקיסר אדריאנוס הבין שמרד היהודים בארץ ישראל מסכן את האסטרטגיה שלו. נסיגה מארץ ישראל לא באה בחשבון מבחינתו, במיוחד משום שעוד קודם לכן הוא נסוג משטחים נרחבים שכבש מהאימפריה הפרתית (שהייתה ממלכה פרסית ששלטה בפרס ובעיראק של היום וכן בשטחים נרחבים במזרח טורקיה ובהודו). נסיגתו במזרח נועדה להרגיע את החזית המזרחית של רומי ולאפשר לו להתרכז בייצוב השלטון הרומי בכל רחבי האימפריה. נסיגה נוספת עלולה הייתה לשלחב את דמיונם של עמים אחרים ולהביא לפרוץ מרידות נוספות ברחבי האימפריה. לכן הורה אדריאנוס לשנות את המדיניות כדי להביא להכרעת המורדים. אלה העקרונות החדשים של המדיניות שהוא הנהיג:

1. כל היהודים הם אויב שכן כל אחד מהם הוא סיכון פוטנציאלי.
2. המטרה היא להשתלט על כל הארץ ולא רק על המבצרים ועל מרכזי הכוח.
3. יש להחזיר את היוזמה לידי הרומאים.

שלטון שרוצה לדכא פעולות טרור וגרילה יתקשה להשיג הישגים אם יש לו עכבות לפגוע בבסיס העממי של הגרילה ולחסל את הכפרים שבהם לוחמי הגרילה מוצאים מחסה. עכבות כאלה לא היו לרומאים. הם לא הבחינו בין לוחמים ללא מעורבים (המונחים האלה, שהם בני המאה ה-20, כלל לא היו מוכרים להם). בארץ ישראל חזרו במ אפוא הרומאים מהמדיניות שנקטו בכל שאר הפרובינציות שלהם - מדיניות שאותה אפשר לסכם בביטוי "גיבוש לעומת כיבוש". ממדיניות של סובלנות יחסית כלפי העמים הכבושים וכלפי אמונותיהם עברו הרומאים בארץ ישראל למדיניות שלפיה כל האזרחים ואמונותיהם הם אויבים.

את דיכוי המרד היהודי בארץ ישראל הטיל אדריאנוס על יוליוס סוורוס, מצביא ששמו יצא לפניו לאחר שהצליח לדכא מרידות בבריטניה. יחד עם קבוצת מצביאים הוא החל לצבור כוחות בארץ ישראל ולבנות יחידות ייעודיות לדיכוי המרד.

כפי שהוסבר קודם לכן, הלגיונות היו פזורים ברחבי האימפריה, ולא ניתן היה להעביר אותם בשלמותם לזירות אחרות, אלא כל לגיון הקצה

מפת המרד | מתוך ספרו של שמואל ייבין "מלחמת בר-כוכבא"

הנציב טורנוס רופוס) - מה שהקשה עליהם להבין שהם ניצבים נוכח מרד כולל.

לצבא הרומי היה קשה להגיב על התקפות לא סדורות שפגעו בנקודות התורפה. חיפושים שערכו הרומאים בכפרים בוודאי לא העלו דבר, שכן הלוחמים היהודים מצאו מסתור במערות ובמנהרות. יש להניח שחשיפה אקראית של פתח לא הועילה כי לא ניתן היה לפתוח במרדף בתוך מערכות המסתור.

כאשר הבינו הרומאים שהם ניצבים בפני מרד, הם פעלו בהתאם לאסטרטגיה הרגילה שלהם: חיזוק המערך בארץ ישראל באמצעות תגבורות מהמחוזות הסמוכים. הלגיון ה-3 (קרירני) נשלח לארץ ישראל מעבר הירדן, ואילו הלגיון ה-22 (דיוטריואנה) הגיע ממצרים. נראה שהלגיון ה-22 ספג אבדות כבדות והפסיק להיות יחידה לוחמת.³⁵

מפקדי הצבא הרומי ניסו בוודאי להביא את עוצמתם לידי ביטוי ולהכריע את המורדים באמצעות ריכוז כוחות מול מרכז הכובד של

יחידה אחת מתוכו (קוהורטה) לתגבור מאמצים מרוחקים. לחלופין הקצו הלגיונות כוחות עזר לשיגור למרחקים. בסך הכול הגיעו לארץ ישראל לפחות 13 יחידות שונות. גודל היחידות האלה אינו ידוע.³⁷ ניתוח של קצב המסע ושל עונות השנה מאפשר להעריך שהרומאים נזקקו לכשנה כדי להשלים את ריכוז הכוח בארץ ישראל.³⁸ עוד לכחצי שנה הם נזקקו כדי לגבש את היחידות השונות, לאמנן, להכשירן למשימות שעמדו בפניהן, להשלים את ציודן ולאפשר להן להכיר את מרחב הלחימה.

יוליוס סוורוס הכין את הכוחות ללחימה על פי אסטרטגיה שתכליתה הייתה לנצל את יתרונותיו ואת נקודות התורפה של המורדים. יתרונו הגדול ביותר היה שלרשותו עמד צבא גדול בעל אורך נשימה. נקודות התורפה של בר־כוכבא היו שלרשותו עמד צבא עממי מפוזר, שלא ניתן היה לרכזו בנקודות הכרעה ושלא ניתן היה לנהל באמצעותו קרב סדור נגד הלגיונות של רומי. בשל המאפיינים האלה של הצבא היהודי עבר סוורוס מאסטרטגיה של הכרעה לאסטרטגיה של "התשה התקפית".

ההתארגנות המחודשת של היהודים. באותו הזמן³⁹ התפתח ביהודה שלטון יהודי בנשיאות שמעון בר־כוסבא שזכה לתמיכת החכמים.⁴⁰ היה צורך דחוף לבטא את השלטון העצמאי ובמקביל להתכונן להתקפה של הרומאים, שהיה ברור כי תגיע בסופו של דבר. לשם כך ננקטו הפעולות הבאות:

1. הוקמו מבצרים ובוצרו יישובים - ומרכזם ביתר.⁴¹
2. הוקמה תשתית מנהלית שמרכזה ביהודה.⁴²
3. הוקם צבא מילואים של אזרחים חמושים.⁴³

למעשה לבר־כוכבא לא הייתה ברירה אלא לעבור ממתכונת גרילה למתכונת של לוחמה חצי סדורה באמצעות "העם החמוש" שהוא גייס. כל זאת ללא אימונים סדירים וללא שרשרת פיקוד מקצועית.⁴⁴ אולם הגיבוי מהמנהיגות הרוחנית העניק תנופה ועוצמה להתארגנות.

שלב ד': מערכה מייצבת - הכרעה באמצעות התשה

מוטב להכניע את האויב באמצעות

מטבע יהודי שהוטבע בתקופת מרד בר־כוכבא. בצד אחד לולב ואתרוג והכתובת "לחירות ירושלים", ובצידו האחר חזית המקדש והכתובת "שמעון".

רעב, באמצעות הפתעה או באמצעות אימה מאשר באמצעות קרב, כי כוחו של המזל להכריע גדול מכוחה של הגבורה. פלויוס ונטוס וגטיוס, היסטוריון רומי שחי במאות הרביעית והחמישית לספירה יוליוס סוורוס פעל לפי ההיגיון המערכתי החדש ושינה את שיטת הפעולה שלו. לשיטה שבה פעל אני קורא "המצור המרחבי".⁴⁵ השיטה הזאת כללה את סגירת המרחב כולו ולא רק את מוקדי ההתנגדות. סגירת המרחב משמעותה שלא זרמו אליו תגבורות, אספקה ומידע. כל מי שמצוי במרחב מוגדר אויב שיש להשמידו:

אדריאנוס שחיק טמיא הושיב שלוש משמרות: חדא בחמתא, וחדא בכפר ליקטיא וחדא בבית אל דיהוד. אמר: דערוק מן הכא יתצד מן הכא ודערוק מן הכא יתצד מן הכא.⁴⁶

הוא לא השתמש במצור ובריכוז מאמץ מול יעד קרקעי חזק - כפי שעשה אספסיאנוס במרד הגדול - אלא ריכוז צבא בכל הארץ ולחץ על כל המרחב בעת ובעונה אחת ובמקביל בודד כפרים ומבצרים, השתלט עליהם והרג כל מי שנמצא בהם - בלי להבדיל בין לוחמים לבלתי מעורבים. במילים אחרות: במקום להשיג הכרעה באמצעות התקפה על נקודות החוזק של היריב ניסה סוורוס להשיג הכרעה באמצעות התשה והתקפת נקודות החולשה.

אז שלח עליהם אדריאנוס את המעולים שבמצביאיו - ובראשם יוליוס סוורוס שנשלח מבריטניה, שם שימש מושל - נגד היהודים. הוא לא העז בשום מקום להתמודד איתם פנים אל פנים מפני שראה את מספרם הגדול ואת נואשותם. הודות למספרם הגדול של חייליו ושל מפקדי המשנה שלו הוא לכד אותם יחידות יחידות וכיתר את קווי ההספקה ומנע אותה. על ידי כך הוא היה מסוגל לאט-לאט ובהסתננות מועטה לעייפם, להחלישם ולהשמידם. למעשה רק מתי מעט מהם ניצלו.⁴⁷

שיטת המצור המרחבי חסכה מאדריאנוס את הצורך להתמודד פנים אל פנים עם לוחמיו הנואשים של בר־כוכבא. חסרונה של השיטה הוא שנדרשו כוחות גדולים מאוד כדי ליישמה. עם זאת היא חסכה באבדות. ייתכן שהסיפור על רבי עקיבא שלא נכנס לעיר,⁴⁸ ומתו החמור והתרנגול, והרוח כיבה את הנר, ובאותו הלילה באו גייסות ושבּו את העיר, מלמד שבאותה העת פשטו הרומאים על כפרים והחריבו אותם. את הניצולים המעטים הם שבו ומכרו לעבדות.

חיסול כפר אחרי כפר שמט את הבסיס העממי למרד, לא איפשר לממש את החתרנות ולמעשה שבר את ההיגיון המערכתי של בר־כוכבא. במקביל להרס ההתנגדות הצבאית נגזרו "גזרות שמד" שנועדו למעשה לחסל את הקיום היהודי.⁴⁹

מול התווך התת־קרקעי פעל סוורוס באופן הבא:

1. השמדת היישוב וחיסול התכסית.
 2. איתור הפתחים.
 3. הכנסת עשן או נבלות.⁵⁰
 4. המתנה בפתחי המחילות והריגת היוצאים.
- ללא הגיבוי של האוכלוסייה - שהושמדה או נמכרה לעבדות -

במערה היו יושבין ושמעו קול מעל גבי

המערה.⁵⁶

מדרש אחר כולל תיאור מזעזע כיצד הנמלטים אוכלים מתים: "אלו שנשתירו טמונים (במערות) היו יוצאים בלילה והולכים לריח מתייהם ומביאים מהם ואוכלים".⁵⁷

ראשו העטור של אדריאנוס על מטבע שהוטבע לאחר הניצחון על המורדים היהודים

במערות האלה נמצאו מטמוני מטבעות, איגרות כתובות, כלי איפור בגדים ופריטים אחרים לשימוש יום-יומי וכן עצמות אדם בגילאים שונים. התיאורים האלה נתמכים בדברים שכתב הירונימוס על בריחת היהודים למערות מרוב פחד ובהלה.⁵⁸

יוליוס סוורוס לא הסתפק אפוא בהבסת אויביו, אלא אף פעל כדי לצרוב את התבוסה בתודעת אויביו. הוא עשה זאת באמצעות השמדת כל מי שנמצא במרחב הלחימה ללא הבחנה והפעלת לחץ על היהודים גם בגליל באמצעות גזרות דתיות וכלכליות וחיסול פיזי של המנהיגות היהודית. תבוסה משמעותה השגת הכרעה בלי שהיירות המובסת תוכל להיות איום או אלטרנטיבה בטווח הנראה לעין.⁵⁹

הנחישות הרומית הייתה תוצאה של תרבות אכזרית, של שנאת יהודים ושל רצון לנקום על הנזק העצום שגרמו המורדים. סיבה נוספת הייתה

ובעקבות הצבת יחידה צבאית בכל כפר ללא הגבלת זמן הפך התווך התת-קרקעי ממחסה ומגן למלכודת מוות. בשלב מאוחר יותר, לאחר התשת המערכת של בר-כוכבא, פנה יוליוס סוורוס למצור על מוקדי ההתנגדות האחרונים בהתאם למסורת הרומית הוותיקה. למצור על ביתר יש עדויות ארכיאולוגיות ממשיות ותיאור במקורות התלמודיים:

שלוש שנים ומחצה עשה אדריאנוס מקיף על ביתר⁵¹ וכן: שוב מעשה בשישים בני אדם שירדו לכרכוב ביתר.⁵²

אם כן, יוליוס סוורוס ובר-כוכבא נקטו שניהם אסטרטגיית התשה, אבל כל אחד מסיבה שונה: בר-כוכבא - בגלל נחיתות מספרית ונחיתות איכותית - שאף להתשה מגנתית, ואילו יוליוס סוורוס פעל להתשה התקפית כדי לחסוך בכוח ולנצל היטב את הזמן שפעל לטובתו. הוא השתלט לאט-לאט על המרחב והשמיד כפר אחרי כפר כאילו היו מבצרים "עד ששקע הסוס בדם עד חוטמו".⁵³ שיטת לחימה סדורה מחד ופגיעה ורצח ללא אבחנה מאידך עשו את שלהם, והניצחון הצבאי של הרומאים היה מושלם.

שלב ה': מערכה מעצבת - דיכוי, הבסה ועיצוב מציאות חדשה

המרד הוכרע, ביתר נפלה, בר-כוכבא נהרג, ושרידי הלוחמים ובני משפחותיהם ברחו למערות מפלט. המערות היו מצויות הרחק, במדבר יהודה, ואחרות היו "קרוב לבית" - מערות טבעיות בשולי הכפרים.⁵⁴ המקורות התלמודיים העוסקים בתווך התת-קרקעי הם משלב הדיכוי של המרידה ומתארים בעיקר את הקושי לחיות בהן ואת הלחץ שהפעילו הרומאים כדי ללכוד את יושביהן. אין במקורות האלה מידע כיצד שימשו המערות האלה כדי לתקוף את האויב במפתיע.⁵⁵ **שלפי השמד היו, והיו נחבאים במערה... רבי אלעאי בן אלעזר אומר:**

המקורות למרד בר-כוכבא

המקורות למרד בר-כוכבא הם מעטים ודלים. בספרות היהודית הקדומה מצויים אזכורים של המרד,¹ אולם הם עוסקים בעיקר בתוצאותיו הנוראות, ובחלקם סותרים אלה את אלה. מקורות יהודיים נוספים הם דיונים הלכתיים שניתן להסיק מהם באופן עקיף על המציאות ששררה בעת המרד. מכל מקום ברור שהספרות התלמודית לא באה ללמד היסטוריה אלא התייחסה למרד כאל אירוע אשר ניתן ממנו ללמוד מוסר והתנהגות ראויה.²

מרד בר-כוכבא מצוין גם בספרות הנוצרית. אמניות המקורות האלה מוטלת בספק שכן הם אפולוגטיים במהותם, ונכתבו מאות שנים אחרי האירועים.³ מקור אחר הנחשב אמין ואותנטי הוא תיאורו של דיו קסיוס,⁴ היסטוריון יווני בן המאה השלישית. נוסף על המקורות הכתובים מצויים בידינו ממצאים ארכיאולוגיים המעידים על המרד.⁵ יתרונם של הממצאים הארכיאולוגיים הוא בהיותם מקור ראשוני מתקופת המרד, אולם חסרונם בכך שהם "אילמים", כלומר לא ניתן להבין מהם בפירוש ומעבר לכל ספק את ההתרחשויות. הדברים אמורים גם על איגרות בר-כוכבא, שאין ספק באותנטיות שלהם, אבל אין בהם אמירה מפורשת על מרד או על מלחמה, וקשה לקבל מהם תמונה מהימנה על דפוסי הלחימה, על מהלך המרד ועל היקפו.⁶

1. תלמוד ירושלמי, מסכת תענית, הלכה ה' דף כב עמוד ב - עד דף כה עמוד ב; איכה רבה, פרשה ב, סימן ד, תלמוד בבלי, מסכת גיטין, דף נז, עמוד א - עד דף נח, עמוד א יהושע אפרון, "מלחמת בר-כוכבא לאור המסורת התלמודית", בתוך: מרד בר-כוכבא, מחקרים חדשים, ירושלים, 1984, עמ' 105-47.
2. את המקורות הלטיניים חקר וריכוז מנחם שטרן; Menahem Stern, "Greek and Latin Authors on Jews and Judaism", Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem, 1974-1984.
3. קסיוס דיו, תולדות הרומאים ספר ס"ט, עמ' 11-15.
4. על מערכות המסתור ראו: עמוס קלוזר, "מערכות המסתור בשפלת יהודה", קתדרה 26, דצמבר 1982, עמ' 4-23; מרדכי גיחון, "ההיבט הצבאי של מרד בר-כוכבא על פי חקר מערכות המסתור", קתדרה 26, דצמבר 1982, עמ' 30-42.
6. אהרון אופנהיימר, "התמורות בחקר מרד בר-כוכבא בשישים שנות המדינה", ציון ע"ד, 2009, עמ' 65-95.

הרצון למנוע כל הרהור על מרד נוסף ולשים קץ לחלום הגאולה של היהודים בארץ ישראל בפרט ובאימפריה בכלל.

התנצלות לפני סיכום

הניסיון לבחון תהליכים צבאיים עתיקים בכלים מודרניים עלול לחטוא לאמת ולהיות נגוע באנכרוניזם. ספק אם יש בידינו להבין באופן מלא את המציאות החומרית והמנטלית של התקופה הנידונה (ניידות, כלי נשק, טווחים, מקורות אנרגיה, התגברות על מכשולים) וכן תפיסות עולם, השקפות פוליטיות ומתחים דתיים-לאומיים. את ההגדרות, את האירועים ואת המסקנות אנו מסיקים מתוך מבט ביקורתי במקורות העומדים לרשותנו, אולם ה"משקפים" הם עכשוויים, וכלי הניתוח הם בני זמננו. על כן אחיזה בספק וצניעות יהיו ראויות במחקר מהסוג הזה.

תוצאות המרד היו כה נוראיות, עד כי הרומאים השיגו את מטרותם: צריבת התבוסה בתודעת היהודים עד כדי כך שלא ירצו לשוב ולמרוד

סיכום

במחקר הזה ביקשתי להוכיח שמהלכו של מרד בר-כוכבא בשנים 132-136 הושפע בעיקר מדפוסי הלחימה שנקטו היהודים והשימוש שהם עשו בתווך התת-קרקעי. ההיגיון המערכתי הרומי התבסס על ייצוב באמצעות איום מתמיד מחד ושיפור של רמת החיים מאידך. שני אלה לא הצליחו להרגיע את תסיסת היהודים בתחילת שלטונו של אדריאנוס. תפיסות משיחיות ומגמות אנטי רומיות הביסלו לכדי מעשי חתרנות שנעשו בחסות חכמי הדור. אלה עודדו את האנרכיה ותמכו בליסטים, שהיו למעשה לוחמי גרילה ואף נקטו שיטות של טרור. במאמר חילקתי את המלחמה לחמישה שלבים:

1. טרם המרד - טרור וליסטות מדינית.
2. המערכה המקדימה - חתרנות וגרילה.
3. שלב הביניים - ההתארגנות ושינוי האסטרטגיה.
4. המערכה המייצבת על פי היגיון מערכתי חדש.
5. המערכה המעצבת - דיכוי והבסה.

בכל אחד משלבי המלחמה ציינתי את ההשפעה שהייתה ללוחמה הזעירה ולשימוש בתווך התת-קרקעי.

פרוץ המרד בבת אחת בשיטות של גרילה ובאמצעות שימוש נרחב בתווך התת-קרקעי הוציא את הרומאים משיווי משקל, שלל את ההיגיון המערכתי שלהם ויצר כאוס. הרומאים נאלצו לפעול על פי אסטרטגיה חדשה שפגעה בהיגיון המערכתי של לוחמי בר-כוכבא: התשה מול התשה. מאחר שלרומאים היו משאבים גדולים הרבה יותר מאשר לבר-כוכבא, פעל הזמן לטובתם: הם ריכזו כוחות גדולים מאוד בארץ ישראל וחסלו באמצעותם כל התנגדות. הם ניהלו מלחמה של השמדה טוטלית בלי להבחין בין לוחמים ללא לוחמים. ניצולים

יהודים ברחו למערות מפלט, אולם היה זה צעד נואש, חסר סיכוי. לדעתי, ניתן לקבוע כי לשימוש בתווך התת-קרקעי ולא ימוץ האסטרטגיה של לוחמה זעירה - טרור וגרילה - היה משקל מרכזי בהישגי היהודים במרד בר-כוכבא. לכך יש להוסיף את התמיכה שקיבלו המורדים מהעם ומהמנהיגים.

אולם גורל המרד נחרץ לכישלון ברגע שהרומאים נקטו אסטרטגיה של השמדה שניטרלה את היתרון שהעניק ליהודים השימוש בתווך התת-קרקעי. הרומאים פעלו נגד כל האוכלוסייה ללא הבחנה ובכך חיסלו את העורף הלוגיסטי של הלוחמים שפעלו בתווך התת-קרקעי. כמו כן הם חיסלו את כל ההנהגה של היישוב היהודי.

תוצאות המרד היו כה נוראיות, עד כי הרומאים השיגו מטרות מרכזיות נוספת שהציבו לעצמם: צריבת התבוסה בתודעת היהודים עד כדי כך שלא ירצו לשוב ולמרוד במשך דורות רבים. ואכן בעקבות המרד קבעו חכמים שה' השביע את ישראל "שלא יעלו בחומה ושלא ימרדו באומות העולם".⁶⁰

אסטרטגיית ההבסה הרומית אכן הצליחה להרחיק כל איום של יהודי ארץ ישראל והתפוצצות למשך דורות רבים, אולם עין לציון נותרה צופייה, והתקווה לא אבדה. אחרי כ-1,800 שנים חידש העם היהודי את עצמאותו הלאומית בארץ ישראל באמצעות התנועה הציונית. ויש מי שטוענים שההשראה למעשה הזה הייתה המורשת של מרד בר-כוכבא.⁶¹

המאמר הזה הוא תמצית עבודה שהוגשה לאוניברסיטה הפתוחה. אני מבקש להודות לד"ר רוז מוסטיגמן על סיועו

הערות

1. על מערכות המסתור ראו: עמוס קלוזר, "מערכות המסתור בשפלת יהודה", **קתדרה** 26, דצמבר 1982, עמ' 4-23; מרדכי גיחון, "ההיבט הצבאי של מרד בר-כוכבא על פי חקר מערכות המסתור", **שם**, עמ' 30-42.
2. המושגים "מערכה מקדימה", "מערכה מייצבת" ו"מערכה מעצבת" לקוחים מתוך מאמרו של שאול שי "הטרילוגיה של המערכה העוקבת" (**מערכות** 405, פברואר 2006, עמ' 4-13). במאמרו מזהה המחבר דפוס התנהגות קבוע של מלחמות אסימטריות במאה ה-20. על שלושת שלביו של שי הוספתי שני שלבים שלדעתי הם הכרחיים כדי להבין את אירועי המרד וליצור רצף מתוך כלל המקורות שבידינו.
3. הניתוח מבוסס על ספרו של אדוארד לוטבאק **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**, מערכות, תל-אביב, 1982, עמ' 71-75.
4. אסטרטגיה רבתי היא מושג שטבע בזיל לידל הארט (בספרו **מחשבות על מלחמה**, מערכות, תל-אביב, 1989) ומבטא את כלל ההחלטות ברמה המדינית שמשפיעות על היחסים בין הצבא למדינה. לכאורה, באימפריה הרומית השפיע הצבא על כל ההחלטות שהתקבלו, אולם השינוי באסטרטגיה רבתי מוכיח כי היו מוקדי כוח אחרים ששיקול הדעת שלהם היה שונה.
5. להרחבה בנושא הזה ראו: יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, מערכות, תל-אביב, 1990, עמ' 605.
6. המשורר ורגיליוס שם בפי האל הבטחה לרומאים: "אלה גבול לא שמתי להם, מועדם לא נקבתי, ממשלתם תהיה לעד".
7. לגיון מנה בין 5,000 ל-8,000 חיילים. כל לגיון חולק בדרך כלל ל-10 קוהורטות.
8. **לוטבאק**, עמ' 18.
9. במאמר הזה כולל המונח "ארץ ישראל" את אזורי יהודה ושומרון, את הגליל, את שפלת החוף ואת עבר הירדן.
10. בנימין איזק וישראל רול, "יהודה בשנים הראשונות לשלטון הדריונוס", **נופים** 14-13, 1994, עמ' 50-51.
11. **שם**.
12. שמעון אפלבוים, "מצבה האגרי של האיכרות היהודית ערב מלחמת בר-כוכבא", בתוך: **מרד בר-כוכבא**, מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1980, עמ' 277-286.
13. ישראל שצמן, "העימות הצבאי הרומי-יהודי", בתוך: אוריאל רפפורט (עורך).

יהודה ורומא - מרידות היהודים, עם עובד, ירושלים, 1983, עמ' 324-329

14. שם

15. במקורות היהודיים הוצמדה לשמו של אדריאנוס הקללה "שחיק עצמות" או הקללה "שחיק טמיה". משמעות הקללות האלה: איחול לכך שימות ושתישחקנה עצמותיו עד כי לא יישאר ממנו שום זכר.

16. לוסיוס קוירטוס היה נציב יהודה. לפני כך דיכא התקוממות של יהודי מסופוטמיה. הוצא להורג לאחר שהואשם בקשירת קשר נגד הקיסר.

17. **בראשית רבה**, פרשה סד, סימן י. אין שום עדות מעבר למקור הזה שאכן היה בכונתו לבנות את בית המקדש.

18. **תלמוד בבלי**, מסכת שבת, דף לג, עמוד א

19. ישראל בן שלום, "דבי יהודה בר אלעאי ויחסו אל רומי", **ציון** מ"ט, א', תשמ"ד, עמ' 9-24

20. **מסכת אבות**, פרק ג משנה ב

21. גדליהו אלון, **תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד**, כרך ב', עמ' 1, הקיבוץ המאוחד, 1956

22. ישראל בן שלום, "תהליכים ואידאולוגיה בתקופת יבנה כגורם עקיף למרד בר-כוכבא", **בתוך מרד בר-כוכבא - מחקרים חדשים**, ירושלים, 1984, עמ' 12-1

23. **תלמוד בבלי**, מסכת עבודה זרה, דף כה, עמוד ב

24. **איכה רבתי**, פרק ג, יד

25. **תלמוד בבלי**, מסכת נידה, דף סא, עמוד א

26. דיו קסיוס (156-229) הוא היסטוריון רומאי חשוב. כתביו הם אחד המקורות היחידים למרד בר-כוכבא. ראוי לציין שהטקסט המצוי בידינו כיום הוא חלקי וערוך כנראה באופן גומתי. לשם המחשה, בכל תיאור המרד לא מופיע שמו של מנהיג המרד, בר-כוכבא.

27. דיו קסיוס, תולדות הרומאים, ספר ס"ט, עמ' 11-15. מתוך: אהרון אופנהיימר, "מרד בר-כוכבא - ייחודו ומחקרו", בקובץ **מרד בר-כוכבא**, מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1980, עמ' 12

28. שצמן, שם

29. דיו קסיוס, שם

30. החוקרים מעריכים שהעילה המיידית לפרוץ המרד הייתה הקמת איליה קפיטולניה על חורבות ירושלים.

31. האחים מכפר חרוב עמדו בראש קבוצה של קנאים שלחמה ברומאים והשתלבה מאוחר יותר במרד בר-כוכבא. **איכה רבתי**, פרק פב, ה

32. טור מלכא הוא השם הארמי של הר המלך שבאזור יהודה. **תלמוד בבלי**, מסכת גיטין, דף נז, עמוד א

33. גדליהו אלון, "מלחמת בר-כוכבא" בתוך: **תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד**, חלק ב' הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1971, עמ' 29

34. דיו קסיוס, שם

35. על היעלמותו של הלגיון ה-22 יש דיון ארוך וממצא אצל מנחם מור, **מרד בר-כוכבא - עוצמתו והיקפו**, יד יצחק בן צבי והחברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים, 1991, עמ' 122-127. מור אינו תומך בהשערה שהלגיון ה-22 הושמד כליל, ואילו אק קובע כי אין כל ספק שהוא הושמד (ראו: Werner Eck, "The Bar Kokhba Revolt: The Roman Point of View", *The Journal of Roman Studies*, pp. 76-89, 1999). לצורך המאמר הזה אין צורך להכריע במחלוקת הזאת. מה שחשוב הוא שצבא רומי ספג ללא ספק מכות קשות מידי המורדים וכתוצאה מכך קרס ההיגיון המערבתי שלו. זה חייב אותו לערוך ארגון מחדש.

36. יהושפט הרכבי, "האסטרטגיה במלחמת היהודים", **מערכות** 279-280, יוני 1981, עמ' 69-71

37. עם הנוקטים את הגישה המרחיבה נמנה ורנר אק (ראו הערה 35). לטענתו, נשלחו לארץ ישראל 13 לגיונות מלאים. אולם הדעה המקובלת על רוב החוקרים היא שלארץ ישראל נשלחו 13 יחידות משנה של לגיונות, כפי שהובהר קודם לכן. בכל מקרה, העדויות השונות מלמדות על מספר גדול מאוד של גייסות רומיים שנשלחו לארץ ישראל.

38. **לוטבאק**, עמ' 34. החישוב מבוסס על התקדמות של 20-24 ק"מ ביום במזג אוויר סביר (כלומר בחודשים מרס-נובמבר).

39. לדעתי, מדובר היה בשנתיים של התארגנות מחודשת עד להתקפה המתואמת של הרומאים לחיסול האוטונומיה שהקים בר-כוכבא. באותו הזמן הוטלו על יהודי הגליל גזרות שמד, ולעומת זאת ביהודה הייתה תחושה שאפשר לפרוק עול ואף להשיג גאולה מדינית - אם הפרטים ממזרח יסייעו להתקוממות באמצעות התקפה על הגבול המזרחי של הרומאים. התקפה כזאת עשויה הייתה לאלץ את הרומאים לפנות את כוחותיהם מארץ ישראל.

40. יהושע אפרון, "מלחמת בר-כוכבא לאור המסורת התלמודית", בתוך: **מרד בר-כוכבא, מחקרים חדשים**, ירושלים, 1984, עמ' 47-105

41. מקורות תלמודיים רבים מציינים שביתר הייתה עיר גדולה ובצורה, שבה היו סנהדרין ובתי מדרש. צום ט' באב נקבע, בין היתר, בשל חורבן ביתר.

42. התשתית הזאת כללה הטבעת מטבעות והנהגת לוח שנה מעודכן. מאגרות בר-כוכבא עולה שהוקם מנהל קרקעות שעסק, בין היתר, בחזוי חכירה. הדבר מצביע על הקמת רשות שלטונית אזרחית.

43. הדיווח של דיו קסיוס בדבר "מספרם העצום" של אנשי בר-כוכבא עולה בקנה אחד עם התיאור **בתלמוד הירושלמי** (מסכת תענית פרק ד הלכה ה) שבו נכתב על "מאתיים אלף מטיפי אצבע" שלחמו בצבאו של בר-כוכבא. מטיפי אצבע הם כרותי אצבע. יש פירושים שונים לביטוי הזה: יש מי שרואים בו רמז למבחן אומץ שנאלצו לעבור הלוחמים ושכלל כריחה עצמית של אצבע. מהתיאורים של אבות הכנסייה ושל מיכאל הסורי (היסטוריון ביזנטי) עולה שהיה גיוס חובה לצבא בר-כוכבא, ושנקציות הוטלו על מי שלא התגייס. ראו: **אלון**, עמ' 32

44. מרדכי גיחון כותב שבר-כוכבא נקט "הגנה גמישה". לדעתו, לא ניתן להבין את מהלך המרד ואת תוצאותיו ללא קביעה כי במלחמה - אחרי שלב ההפתעה - היו שלבים של התנגשות צבאית כללית, שאותה מכנה גדליהו אלון "מלחמה גנרלית". לדעת גיחון, הממצאים בחרבת עקד מאששים את הטענה הזאת. להרחבה ראו: מרדכי גיחון, "ההיבט הצבאי של מרד בר-כוכבא", **קתדרה** 26, 1983, עמ' 33. לדעה הזאת שותף גם יובל שטייניץ. הוא קובע כי הייתה זו מלחמת שדה, ולא נעשה בה שימוש בתווך התת-קרקעי. אולם מסקנותיו לא נובעות מממצאים אלא מחוסר ממצאים ומניחות הטופוגרפיה ומאפייני השטח. ראו: יובל שטייניץ, "הערכה מחודשת של מרד בר-כוכבא", **זמנים** 33, חורף 1990. לדעתי, הכיוון שמציע יהושפט הרכבי בחיבורו "האסטרטגיות במלחמות היהודים", **מערכות** 279-280, מאי 1981, עומד יותר טוב במבחן המחקר.

45. יתרונות השיטה: היא משתקת את ההספקה, את התקשורת ואת תנועת האזרחים של האויב. חסרונות השיטה: היא מצריכה משאבים גדולים של כוח אדם וגוולת זמן רב.

46. "אדריאנוס הושיב שלוש משמרות... אמור: מי שייצל מכאן, יילכד מכאן". **איכה רבתי**, פרק א, סימן מה

47. דיו קסיוס, שם

48. **תלמוד בבלי**, מסכת ברכות, דף ס עמוד ב

49. הרומאים אסרו על קיום מצוות שהיו מהאושיות של היהדות. נאסרו ברית מילה, לימוד תורה ברבים, קיום בתי מדרש, סמיכת זקנים להורות הלכה ולשפוט, קיום בתי דין, התכנסות בבתי כנסת, קריאת התורה, קריאת שמע, תליית מזוזה, תרומות ומעשרות, שמירת שבת וטבילה, אכילת מצה, בניית סוכה, נטילת לולב, הדלקת נרות חנוכה, קיום דיני שמיטה, תקיעה בשופר, הנחת תפילין ולבישת ציצית. ליהודים נאסרה הכניסה לירושלים שהפכה להיות (כנראה עוד לפני מרד בר-כוכבא) עיר נוכרייה ואליית בשם "איליה קפיטולניה". כל מי שהיה נתפס מקיים מצוות היה צפוי לעונש מוות בייסורים קשים. לעיתים היה מוטל עונש קולקטיבי על משפחתו של האדם שנתפס ואף על עירו במקרים מסוימים.

50. ייתכן כי הדים לפעילות הרומאים באופן הזה ניתן למצוא **בתלמוד הבבלי**, מסכת בימות, דף קטו, עמוד א: "עישנו עלינו בית עישנו עלינו מערה". ב-2003 השתתפתי בחפירה ארכיאולוגית ברוג'ם גנים בקריית-מנחם בירושלים בהדרכת ד"ר רפי גרינברג. בשכבת אפר והרס בבור מים נחשפו עצמות כלב. עלתה ההשערה שזורקו נבלות לבורות כדי לאלץ את האנשים שהסתתרו בהם לצאת החוצה.

51. **תלמוד ירושלמי**, מסכת תענית, שם. סביר שתקופת הזמן המוזכרת היא של כל תקופת המרד, ואילו המצור על ביתר היה רק בשנה האחרונה למלחמה.

52. **תוספתא**, יבמות, פרק יח, ד

53. **תלמוד ירושלמי**, מסכת תענית, שם

54. על מערות המפלט ראו: חנן אשל ורועי פורת (עורכים), **מערות המפלט מתקופת מרד בר-כוכבא**, קובץ שני, החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, 2009. יש יסוד להניח שמערת התאומים המצויה בלב הרי יהודה שימשה גם כן מערת מפלט.

55. אהרון אופנהיימר, "מערכות המסתור בשפלת יהודה לאור המקורות", **קתדרה** 24-29, 1983, עמ' 24-29

56. **תלמוד בבלי**, מסכת שבת, דף ס, עמוד א

57. **איכה רבתי**, א (ש"ב)

58. הירונימוס, מאבות הכנסייה, הוא בן המאה ה-5, כך שהדברים שכתב אינם, כמובן, עדות ממקור ראשון.

59. סא"ל עידן, "מנגנוני הבסה - כיצד מנצחים במלחמה?", **מערכות** 385, ספטמבר 2002, עמ' 4-19

60. **תלמוד בבלי**, מסכת כתובות, דף קיא, עמוד א

61. אהרון אופנהיימר, "התמורות בחקר מרד בר-כוכבא בשישים שנות המדינה", **ציון** ע"ד, 2009, עמ' 65-95

